

THOMAS AB AQUINO 1225 - 1274

Ett försök till kort sammanfattning

Inledning

Thomas ab Aquino levde på 1200-talet. Hans familj motsatte sig att han skulle ansluta sig till den då nygrundade dominikanorden, predikarorden, Ordo Praedicatorum. Inte minst därför att den var en tiggardorden. Till sist fick familjen ge med sig och Thomas blev dominikan.

Under samma århundrade blev Aristoteles känd i västerlandet genom moreernas förmedling i Spanien. För kyrkan innebar den aristoteliska realistiska filosofin en stor utmaning. En av Thomas stora förtjänster var att han lyckades förena Aristoteles filosofi med kristen tro, han döpte Aristoteles som jag brukar säga.

I dessa rader bortser jag från 1800-talets och början av 1900-talets nythomism som använde Thomas filosofi och teologi utan hänsyn till den historiska situation i vilken Thomas levde och verkade. Syftet var att visa den kristna teologins vetenskaplighet i 1800-talets mening. Summa Theologiae och Summa Contra Gentiles, Thomas två stora verk, är inte en evig och slutgiltig höjdpunkt på katolsk filosofi och teologi utan är snarare avsedda som grundläggande läroböcker för dominikaners pastoralarbete och i deras kamp mot heresier i den historiska situation i vilken Thomas levde.

Ofta överbetonas Aristoteles roll i Thomas skrifter. Thomas anknyter minst lika ofta till kyrkofäderna som försvarade den judiska realismen mot gnostiska och nyplatoniska dualistiska spekulationer. Den judiska miljö i vilken Jesus från Nasaret levde var präglad av realism. Gud framträdde i sitt folks konkreta historia, han visade sig i det historiska skeendet. Därmed är inkarnationen, Guds människoblivande i Jesus från Nasaret, den historiska händelse som hela kristendomen vilar på. Aristoteles realism är därför inte väsensskild från den kristendom som Thomas var välbekant med.

Kunskap får vi enligt Aristoteles och Thomas från våra sinnen. Genom att studera världen med hjälp av våra sinnen kan vi få kunskap om hur världen är genom att definiera olika fenomen. Gudsbevisen som alltid nämns i samband med Thomas är egentligen inte Thomas utan hör antiken till och bygger på samma tankegångar som redan möter hos de joniska filosoferna och som ligger bakom alla transcendentala föreställningar i alla kulturer. I Thomas Summa Theologiae utgör de så kallade gudsbevisen en ytterst ringa del. Thomas syfte med sina gigantiska skrifter är som sagt ett annat än att bevisa Guds existens. Däremot ägnar han stort utrymme åt vad ordet Gud står för i kristendomen. I detta avseende har han stor användning av Aristoteles kunskapssyn.

Thomas har inte en subjektcentrerad syn på mänsklig erfarenhet. Vi blir inte medvetna om saker genom att projicera objekt.

"Intellectus in actu est intelligibile in actu". Att förstå innebär helt enkelt att inse världens begriplighet. Detta är möjligt eftersom vi är en del av världen, just därför kan vi förstå världen. Världen och vi är skapade av Gud och det är detta gemensamma ursprung som gör världen begriplig. Gud visar sig i sin skapelse genom att Gud enligt Thomas är Varat, själva existensen. Guds essens är alltså själva existensen. Här finns anledning att anknyta till Martin Heideggers filosofi, men mer om det senare. Heidegger menade ju att det inte fanns något Vara utom i existensen av det existerande.

Åter till Thomas. Menade Thomas rent av att Gud är ett verb? Ordet esse, att vara, innebär att en handling är för handen. Låt mig citera Fergus Kerr OP: "Thomas identification of God as ipsum esse subsistens in the light of the doctrine of divine simplisness is a breakthrough in the history of thinking about God". Ordet Gud betecknar alltså inte ett objekt för Thomas utan händelser (häri ligger kopplingen till Heidegger). Gud = att vara och att vara innebär en handling och denna handling är kärlek som visar sig i skapelsen och i Kristus. Människans väg är därmed given för Thomas. Vi skall följa Kristus.

Detta innebär att den osynlige Guden ses i tingen som är skapade av Gud och konkret i den inkarnerade Kristus. Vi människor kan alltså bli delaktiga i Guds natur även om vi inte kan se Gud ansikte mot ansikte. De gamla grekernas logos är Gud, skapelsens ordning, dess existens och denna ordning är kärlek som framträder i det judiska folkets historia och i Kristus.

Thomas människosyn följer hans syn på Gud. Människan är inte en själ. "Homo non est anima." Just som Aristoteles menar Thomas att människan är en förening av själ och kropp och dessa går bara att skilja åt i tanken, men de är oskiljaktiga. "Homo est compositum ex anima et corpore." Andligt och materiellt hänger hela tiden samman för den av realism präglade Thomas.

Vi kan se hur nära Heisenbergs syn på Gud Thomas teologi ligger. Sanning är alltså en intellektuell handling för Thomas. Hans teologi har inneburit oerhört mycket för naturvetenskapen och filosofi in i vår tid. Husserl och Heidegger vore otänkbara utan Thomas för att inte tala om Edith Stein.

Som avslutning på denna inledning om Thomas ab Aquino kan det vara på sin plats att citera 1 Johannesbrevet 4:16.

"Gud är kärlek och den som förblir i kärleken förblir i Gud och Gud i honom."

"Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo".

Thomas liv

Thomas föddes i familjens borg Roccasecca nära Neapel. Borgen låg (idag återstår endast ruiner) i gränslandet mellan påvens och den tyskromerske kejsaren Fredrik II:s territorier och familjen kom att bli djupt involverad i striderna mellan påve och kejsare.

1230/31 sändes Thomas till det närbelägna benediktinklostret Monte Cassino för sin skolgång, grundat 529 av Benedikt av Nursia. Här stannade Thomas 7 till 8 år och fick en grundläggande liturgisk, patristisk och biblisk utbildning. Allt naturligtvis på latin. Grekiska och hebreiska lärde sig aldrig Thomas utan fick anlita medbröder i sin orden senare i livet.

1239 när motsättningarna mellan påven och kejsaren utmynnar i rena krigshandlingar skickar Thomas far honom till Neapel för att han skall få utbildning i de fria konsterna vid det nygrundade universitetet i Neapel, det vill säga aristotelisk logik, latinsk grammatik, retorik, aritmetik, musik, geometri och astronomi. Här mötte Thomas dessutom judisk och muslimsk kultur, men framförallt lärde han känna Aristoteles filosofi.

1242/43 beslutade Thomas att bli dominikan. Familjen blev chockad av hans inträde i en tiggarden varför de kidnappade honom och höll honom fången i ett år innan han tilläts återvända till dominikanerna. Dominikanorden hade och har som ideal kontemplation och att förmedla det kontemplerade till andra; *contemplare et aliis contemplata tradere*. Det är just detta som rimligen lockade Thomas till dominikanerna.

Thomas skickades till Paris för sin utbildning inom orden och där möter han sin läromästare Albertus Magnus. Han följde 1248 med honom till Köln där ett nytt dominikanskt studiehus skulle öppnas. 1252 är han åter i Paris där det rådde öppen strid mellan fakulteten, dominerad av stiftspräster, och dominikanerna. Han lämnar Paris 1259 och återvänder till Neapel. 1261-65 befinner han sig i Orvieto i Umbrien i mellersta Italien. 1265 får han ordens uppdrag att grunda ett studiehus vid Santa Sabina i Rom, sätet för ordensledningen än idag.

1268 invaderas Rom av kejsarens trupper och Thomas återvänder till Paris. Här kommer han att fortsätta det arbete som han påbörjat redan i Rom. Nämligen att integrera Aristoteles filosofi med kristen tro. Han hade alltså påbörjat sitt stora arbete "Summa Theologiae" i Rom, fortsatt med det i Paris och 1272 återvänder han till Neapel och fortsätter där.

Den 6 december under mässan händer något som får Thomas att avbryta sitt författarskap, rimligen någon form av mystisk upplevelse. Trots det kallades han till konciliet i Lyon. På vägen dit dör han varför Summa Theologiae förblir oavslutad.

Varför då ägna denne 1200-tals teolog och filosof så stor uppmärksamhet idag? Till en del framgår det av inledningen, men hans betydelse kan inte nog betonas. Som framgått av inledningen brukar Thomas förknippas med att ha lyckats förena kristendom med Aristoteles filosofi. Det är inte fel, men Thomas betydelse är långt större än så. I sin undervisning och i sina två stora verk Summa Contra Gentiles och Summa Theologiae har Thomas använt all då

tillgänglig lärdom i syfte att hjälpa sina studenter, dominikanbröderna, i deras undervisning och förkunnelse. Han använder sig av grekiska filosofer, kyrkofäderna, islamiska och judiska filosofer, traditionen från fornkyrkan och naturligtvis den Heliga skrift. Ofta nämner han den auktoritet som han hämtat en tanke från, men långt ifrån alltid. Dessutom modifierar han ofta auktoritetens ståndpunkt så att den bättre passar hans egen helhet. Allt detta leder till att hans teologi och filosofi blir hans egen och samtidigt inom kyrkans rāmärken även om åtskilliga samtida menade att han passerat kyrkans rāmärken.

Man kan alltså säga att Thomas utgör en länk, en förmedlare, mellan antiken, fornkyrkan och den nya tiden. Genom att han lyckades förena aristotelisk realism med kristendomen möjliggör han dessutom den naturvetenskapliga utvecklingen som annars säkert skulle fördröjts ytterligare av kyrkan.

Min presentation av Thomas filosofi och teologi kommer huvudsakligen att utgå från Summa Theologiae.

Summa Theologiae

Summa Theologiae består av tre delar:

1. Prima Pars: Om Gud och skapelsen.
2. Prima Secundae och Secunda Secundae: Om människans strävan efter förening med Gud.
3. Tertia Pars: Om Kristus som vägen att nå föreningen med Gud.

Thomas riktar sitt verk till sina medbröder i dominikanorden och förutsätter därmed kurser i de fria konsterna, bibelkunskap och dagligt deltagande i ett dominikanklosters liturgi med bland annat tidegärd och mässa.

Summa Theologiae 1.1.a8.ad2: Gratia non tollat naturam, sed perficiat...

Nåden undanröjer inte det naturliga utan fullkomnar det.

Dessa få ord kan sägas sammanfatta hela Thomas teologi och filosofi. Vår natur och den gudomliga nåden står inte mot varandra utan samverkar, för oss mot vårt mål och ursprung, Gud.

Opportet quod naturalis fidei, sicut et naturalis inclinatio voluntatis obsequitur caritati.

Därför betjänar det naturliga förnuftet tron såsom viljans naturliga böjelser betjänar kärleken.

Förnuft och uppenbarelse (tro) samverkar i människans väg mot den fulla gudsgemenskapen, det saliga skådandet av Gud. Det råder alltså med nödvändighet harmoni mellan filosofi och teologi. De båda vetenskaperna kan inte motsäga varandra. Om så skulle vara fallet måste filosofin ha gått vilse.

Guds existens

Thomas ansåg att Guds existens kanförstås. Argumenten hämtade han från antikens filosofer. Dessa argument kan sammanfattas. Världens existens är inte möjlig att förstå på annat sätt än att dess grund, dess yttersta orsak, ligger bortom vårt förstånd. Det vill säga världen kan inte ha sig själv som orsak och yttersta grund. Världens grund är transcendent, inte immanent. Denna transcendent orsak kallar vi Gud. Om man vill kan argumentet delas upp i fem "vägar" som Thomas gjorde. Vi kan alltså med förnuftets hjälp förstå att Gud i denna mening finns, men det säger inget om hur Gud är bortsett från att man borde kunna räkna med en viss analogi mellan skapare och skapelse.

För att kunna besvara frågan hur Gud är krävs enligt Thomas att Gud uppenbarat sig. I Summa Theologiae säger Thomas videtur quod Deus non sit, det synes som om Gud inte är. Men i Exodus 3:14 står det Ego sum qui sum, jag är den som är. Thomas förstår detta som att Gud skulle vara ipsum esse, själva varat. Varat skall inte förstås som ett substantiv utan infinitivet "att vara". Thomas gör också en kristologisk tolkning genom att koppla Guds ord i den brinnande busken till Moses till Kristus som till exempel säger jag är vägen, sanningen och livet.

Vad är då Gud?

Snarare borde vi fråga; vad är inte Gud. Gud är inte en substans, ett väsen, ett vara med vissa egenskaper. Gud är istället vad han har, nämligen existens, vara. Om vi säger att Gud är god, allvetande, rättvis, kärleksfull så är detta inte Guds egenskaper utan Gud själv. Gud är godheten, rättvisan, barmhärtigheten och kärleken. Gud är alltså EN. Det vill säga, den gudomliga naturen utmärks av fullkomlig enhet. Gud är alltså själva varat, ipsum esse, att vara.

Kan vi då säga något om Gud? "Den som är" skulle enligt ovan vara en korrekt benämning och den som är är EN. Uppenbarelsen säger dessutom att Gud är en personlig Gud, Fader, Son och Helig Ande. Den ende guden är alltså allts yttersta orsak och grund, Fadern, som uppenbarat sig som Sonen, människan Jesus Kristus, som gav sig till människorna som Helig Ande.

Ondskan

Världen är skapad av Gud. Därför är världen God. Däremot har Gud inte skapat det onda som alltså inte kan sägas vara ett existerande ting eller väsen. Det onda är frånvaro av det goda, av existens, av vara. Det är mot katharerna och gnostikerna Thomas vänder sig vilka menade att allt skapat var ont eftersom det inte kom från Gud utan från demiurgen. Enligt katharerna och gnostikerna skall vi alltså ta avstånd från allt materiellt, men enligt Thomas är skapelsen i sig själv god eftersom den fått existens av Gud.

Människan

Thomas anser som Aristoteles att själen är kroppens form. Anima, ψυχή på grekiska, är inte något inom våra kroppar utan just formen, det som gör att kroppen lever. Detta innebär att själen är fullt synlig för alla andra. Själen lever alltså inte i en slags exiltillvaro med egentlig hemvist i en annan värld som gnostikerna menade utan är en aspekt av livet i vår materiella värld. Vi kan skilja själ och kropp åt förnuftsmässigt, men i verkligheten är de oskiljaktiga.

En människa är alltså inte ett självmedvetande inuti kroppen som tittar ut på världen därute som vi sedan försöker förstå. För Thomas blir världen begriplig i och med att vår intellektuella förmåga aktualiseras. Vi har en inneboende förmåga att förstå världen eftersom vi och världen har samma ursprung. Intellectus in actu est intelligibile in actu. Kunskap är alltså en slags assimilation av världen. Ett ting blir begripligt genom att vår förmåga att förstå aktualiseras.

På samma sätt är samvetet inte en inre röst som Sokrates verkar ha menat utan ett sätt att använda vårt förnuft, vår kunskap, så att vi utifrån våra studier av världen förstår vad vi bör göra, vad som är rätt.

Som alltid vill Thomas undvika gnostiska och kathariska irrläror att kropp och själ är två vitt skilda ting och att kroppen inte skulle vara Guds skapelse. Trots att homo non est anima, människan inte är en själ, utan compositum ex anima et corpore, en sammansättning av själ och kropp, så kan enligt Thomas själen förenas med Gud efter döden utan kroppen genom att den förenas med det gudomliga ljuset vid skådandet av Gud ansikte mot ansikte.

Människans mål

Thomas menar att vi av naturen längtar efter sanningen och det goda som till exempel hälsa, tillräckligt med mat, vänner... Inget i den materiella världen kan emellertid helt tillfredsställa denna naturliga längtan, längtan är transcendent och enligt Thomas kan enbart det saliga skådandet av den fullkomliga godheten, Gud, tillfredsställa oss eftersom vi då förenas med Gud. Sann och evig glädje kommer av att dela den gudomliga saligheten.

Vad kan vi då själva göra för att nå det fullkomligt goda? Vi uppfattar vanligen viljan som en kraft som vi fritt förfogar över och som vi kan rikta åt vilket håll vi vill. För Thomas är vilja snarare att önska det som i sig självt är önskvärt, nämligen det goda. Viljan tjänar alltså det moraliska handlandet. Det centrala är alltså handlingen, inte avsikten. Tanken att bara avsikten, intentionen, med en handling är god så är handlingen god oavsett vad handlingen leder till, är främmande för Thomas. Vissa handlingar kan alltså anses onda i sig själva.

Dygder

En dygd kan enligt Thomas uppnås på naturlig väg precis som Aristoteles menade. Genom att studera hur naturen fungerar, är skapad, kan vi se hur vi kan leva i enlighet med naturens ordning och skaparens ordning. Sedan är det bara övning som återstår för att handlandet skall bli ett mönster i människans handlingar, en dygd. Fullkomligt dygdig, full av kärlek, kan emellertid människan enbart bli genom uppenbarelsen, Gud kärlek, nåden. Det vill säga genom Guds fria gåva till människorna.

Synd

Synd innebär att frivilligt vända sig bort från Gud, bort från det goda, bort från kärleken. Dessutom räknar Thomas med den så kallade arvsynnen, en synd som människan får del av genom att tillhöra den mänskliga gemenskapen. Vi ärver synden när vi föds, inte genom ett genetiskt arv eftersom Thomas knappast var genetiker, utan genom att vi blir en del av den gemenskap som är genomsyrad av synd, men som trots det är Guds avbild och alltså har kvar en längtan och strävar efter att återförenas med Gud. Människan är alltså inte helt fördärvad, men skadad och skadan undslipper ingen som inträder i den mänskliga gemenskapen utom Kristus som är vägen, kärlekens väg till Gud.

Den naturliga Lagen

Som framgått av ovan anser Thomas att vi människor dras till det goda av naturen, vi leds av vår natur att göra det goda. Denna inre naturliga lag hindrar oss emellertid inte från att hänfalla till synd. Hela skapelsen har i sig det gudomliga ljuset, så alltså även vi människor varför vi kan orientera oss mot det rätta, det sanna och det goda. Däremot är vi som sagt även skadade av synden vilket leder till att vi ofta vänder oss bort från det goda. Trots det hävdar Thomas att människan är Guds avbild vilket även präglar den syndiga människan och även hon har alltså förmågan att nå saligheten och gemenskapen med Gud, men för den fullkomliga gemenskapen krävs mer än vår av Gud givna natur.

Guds kärlek

Vi har alltså en naturlig längtan efter det goda livet eftersom vi är skapade till Guds avbild. Helt fria har vi en benägenhet att söka det goda, att dras till det goda. Med denna naturliga dragning till det goda samverkar den gudomliga kärleken. Vi drivs av den Helige Ande på så sätt att även vi handlar kärleksfullt. Vår frihet utesluter alltså inte att Gud orsakar våra kärleksfulla handlingar, tvärtom. Mänsklig frihet och gudomlig kraft samverkar så att människan fritt handlar kärleksfullt. Synden lockar, men vår natur har dock en längtan efter något annat och vi är fria. Guds kärlek gör att vi fritt följer vår egentliga naturs önskan att söka det goda, att söka saligheten hos Gud.

Kristus

Tertia Pars av Summa Theologiae handlar om Kristus och mycket tar Thomas för givet med tanke på att han riktar sig till medbröder i dominikanorden. Bröderna var väl bekanta med den kristna tron, de deltog regelbundet i liturgin, närvarandegörandet av Kristi liv, lidande, död och uppståndelse. I sina liv sökte bröderna "Imitatio Christi".

Genom att Gud kommit till människorna i mänsklig gestalt kan människorna komma till Gud. Inte genom att vår mänskliga natur förstörs utan genom att den fullkomnas just genom att vi förverkligar Kristus i våra liv. Kristuslikheten är möjlig genom att vår mänskliga natur och den gudomliga nåden genom Kristus och Anden samverkar.

Sakramenten

Kyrkan, de troende, congregatio fidelium, mottar den inkarnerade Kristus i sakramenten. De är för Thomas inte bara symboler utan är orsaker till fundamentala förändringar i den person som mottar sakramenten eftersom man mottar den inkarnerade guden själv. Sakramenten är visserligen symboler, men de ger dessutom verkligen det de symboliserar. Bröd och vin i mässan är symboler, men samtidigt verkligen Kristi kropp och blod. Thomas hade alltså inga svårigheter att instämma i fjärde Laterankonciliet transsubstantiationslära som i sin tur egentligen bara bekräftar till exempel Eusebius av Enesa, Ambrosius och Johannes Chrysostomos syn på eukaristin vilka i sin tur står i urkyrkans tradition.

Sammanfattning av sammanfattningen

Allt, hela universum har en yttersta grund, en enda yttersta orsak som för oss alltid kommer att vara bortom vår fattningsförmåga, men traditionellt kallas detta transcendentia Gud. Denne Gud visar sig emellertid i skapelsen genom att han givit skapelsen existens, själva existensen är nämligen enligt Thomas ab Aquino Gud själv, ipsum esse, själva Varat. Gud skulle alltså vara ett verb, att vara. Vad existens innebär behandlar Thomas knappast på annat sätt än att vi har säker kunskap om världen genom våra sinnen. Sinnesintrycken aktualiserar vårt intellekt som gör att vi förstår hur världen verkligen är. Man kan nog säga att antikens filosofer och 1900-talets filosofer kastar mer ljus över existensfrågan än vad Thomas gör, men Thomas traderar antiken till oss idag.

Människan är en avbild av Gud eftersom vi skapats av Gud. Därför längtar och strävar människan på grund av sin natur efter Gud, godheten, rättvisan, sanningen och kärleken. Synden, bortvändheten från Gud, har gjort det omöjligt för människan att fullborda denna strävan och nå fullkomlig gemenskap med Gud. Inkarnationen, Guds människoblivande i Jesus Kristus ger dock människan möjlighet att gå Kristi väg, kärlekens och offrets väg, så att hon åter kan skåda Gud ansikte mot ansikte. Detta möjliggörs genom att vi får motta Kristus själv i kyrkans sakrament. Sakramenten samverkar då med vår naturliga längtan efter kärleken.

